

TÜRK DİLİNDE NİTELEME İŞLEVİ YAN CÜMLELERİN İŞLEVİ, BAĞIMSAL VE ÜRETİCİ – DÖNÜŞÜMSSEL KURAMLAR İLE ÇÖZÜMLEMESİ

Yrd. Doç. Dr. Ertan BESLİ*

Öz

Günümüzde çeşitli diller üzerine yapılan bilimsel araştırmalarda çağdaş dilbilim metotları titizlik ile uygulanmaktadır. Çağdaş dilbilim metotları aynı titizlik ile Türkiye’de Türk dili üzerine yapılan daha fazla sayıda araştırmaya uygulanmalıdır. Söz konusu çağdaş dilbilim metotları ile yapılan araştırmalara duyulan ihtiyaç günümüzde yapılan saha araştırmalarında açık bir şekilde hissedilmektedir. Çağdaş Türkiye Türkçesi üzerine eş zamanlı planda yapılan bu çalışmada, işlevci, bağımsal ve üretici-dönüşümsel kuramlar, Türk dilinde birleşik cümlelerde niteleme işlevinin en yaygın görüldüğü partisip¹ ile kurulan yan cümlelere uygulanacaktır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Türkçesi, İşlevci, Bağımsal ve Üretici-Dönüşümsel Kuramlar, Eş Zamanlı Plan, Birleşik Cümleler, Niteleme.

Abstract

The Analysis of Subordinate Clauses with Descriptive Function by Using Functional, Dependent and Transformational-Generative Approaches

Today, linguistic methods are applied to the various languages with rigour. Contemporary methods of linguistics with the same diligence must be applied to more researches into Turkish language in Turkey. Today,

* Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ Partisiplerin diğer bir adı da sıfat-fiildir. Bu çalışmada uluslar arası terim olarak kabul edilmiş “partisip” kelimesi kullanılacaktır.

the need of these modern methods of linguistic research is clearly being felt in the field. Functional, dependency and transformational-generative approaches will be applied into subordinate clauses with participles in this synchronous research into contemporary Turkish language.

Key words: Turkish Language, Functional, Dependency and Transformational-Generative Approaches, Synchronous Research, Subordinate Clauses, Description, Particips.

Giriş

Türk dilini ve bir çok farklı dili ele alan araştırmalarda niteleme işlevli yan cümleler incelenmiştir. Fakat söz konusu araştırmalar, niteleme işlevini yerine getiren yan cümlelere daha çok geleneksel, morfoloji ve sentaks hususiyetleri açısından yaklaşmışlardır. Bu geleneksel dil bilimsel yaklaşımlarının yanında dilin bir de kullanım düzlemi vardır. Söz konusu düzlem sayesinde iletişim esnasında kullanılacak cümlelerin yapısı, öğeleri ve söz dizimi belirlenir. Bu araştırmanın bu konuda yapılan diğer araştırmalardan farkı şu şekildedir: Sentaks hususiyetleri bakımından etkin bir çözümleme yapabilmek için niteleme işlevine sahip yan cümlelerin içinde yer aldığı birleşik cümle öncelikle bir düzey geri plan olan derin yapıda, sonra da birleşik cümle şekli ile yüzey yapıda analiz edilip söz konusu cümlelerin anlambilim modelleri düzenlenecektir.² Bir sonraki aşamada ise geleneksel yaklaşımların ötesine geçilerek, incelenen konu kullanım düzlemi açısından ele alınacaktır. Böylece söz konusu araştırma konumuz en arka plandan en ileri düzleme kadar çözümlenmiş olacaktır (Bu çalışmaya konu olan araştırmanın konusu üzerinde, öncelikle üretimsel-dönüşümsel, bağımsal çözümlemeler vasıtası ile, sonra da işlevsel dil bilgisi metotlarının uygulanması ile bulgular elde edilecek ve sonuçlara ulaşılabilecektir).

Yapısal dil çözümlemelerinden sonra işlevsel dilbilim bulgularından meydana gelmiş olan işlevci dil bilgisi gelir.³ Bu yaklaşımda dilin konuşulduğu ortam, konuşan ve dinleyen önemlidir. Bu yaklaşımı benimseyenler dilsel işlevlerden yola çıkar, söz konusu işlevlerin nasıl ve hangi dilsel şekiller ile ifade edildiğini inceler.⁴ İşlevsel kurama göre dilin kullanım, anlam ve söz dizim düzlemleri birbirine bağlıdır ve devamlı etkile-

² Derin yapı çağdaş dilbilimde birleşik cümle oluşmadan bir önceki düzey olan basit cümle aşamasına verilen addır. Yüzey yapı ise taşınım-dönüşüm işlemi sonucunda birleşik cümle oluştuktan sonra kullanım düzeyinde hazır hâle gelen cümleye denir. Genel bilgi için bkz.: N. Chomsky, *Syntactic Structure*, London: The Hague, Paris: Mouton & Co., 1957.; *Aspects of the Theory of Syntax*, Massachusetts: M.I.T press., 1965; *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht: Foris, 1981; *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*, Praeger Publisher, New York: 1986; *The Minimalist Program*, Cambridge: MIT Press, 1995.

³ Dilbilim, anlambilim ve yapısalcılık hakkında genel bilgi için bkz.: Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, TDK, Ankara, 2007.

⁴ Şeyda Ozil ve F. Akerson, *Türkçe’de Niteleme*, Simurg, s. 33-34, İstanbul, 1998.

şim halindedir.⁵ İşlevsel dilbilim, dildeki öğeleri ve bunların bağıntılarını, bildirişimdeki işlevleri açısından ele alan, dil olgularının saptanmasında ve değerlendirilmesinde bildirişim işlevine öncelik ve ayrıcalık tanıyan, dilsel betimlemeyi bu kavram aracılığıyla gerçekleştirmeye özen gösteren yapısal dilbilim akımıdır. Yöntemsel bakımdan temel kural, olguların bildirişim gereksinimini karşılamadaki yerini, görevini belirlemek, buna bağlı olarak da dil dizgesi içindeki konumunu saptamaktır.⁶

1. Birleşik Cümle Mefhumu

Birleşik cümle, bir temel cümle ile bu cümlelerin anlamını tamamlayan yardımcı cümle veya cümlelerden oluşur.⁷ Türk dilinde cümleleri sınıflandırırken diğer dillerde olduğu gibi anlamsal ve yapısal ölçütler bulunur. Cümlelerin anlamsal sınıflandırılması, cümlelerin içeriği üzerine yapılır. Sözü geçen sınıflandırmayı M. Özkan, H. Tören ve O. Esin şu şekilde yapar:⁸

- a. Olumlu cümle;
- b. Olumsuz cümle;
- c. Soru cümlesi;
- d. Ünlem cümlesi.

V. Hatipoğlu, K. Yavuz, K. Yetiş ve N. Birinci ise aynı sınıflamayı, hemen yukarıda yer alan ilk üç cümle türünü alarak yapmışlardır.⁹

Birleşik cümlelerin anlamsal sınıflandırılması daha ayrıntılı yapılmıştır; çünkü söz konusu cümlelerin ifade ettiği yargılar birbirinden farklıdır (emir, dilek, gereklilik, şart ve benzerleri).

A.N. Kononov ve H. Dizdaroğlu anlamlarına göre birleşik cümle sınıflamasını daha ayrıntılı yapmışlardır:¹⁰

1. Olumlu cümleler;
2. Olumsuz cümleler;
3. Soru cümleleri;
4. Ünlem cümleleri;
5. Buyruk cümleleri;
6. Dilek cümleleri:
 - a. Dilekli dilek cümleleri;
 - b. İstekli dilek cümleleri;
 - c. Koşullu dilek cümleleri.

⁵ S.C. Dik, *The Theory of Functional Grammar*, Dordrecht, s. 24, Foris, 1989.

⁶ Berke Vardar v.d., *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Yay., s. 129, İstanbul, 1998.

⁷ Bu bölümde birleşik cümle mefhumundan kısaca, asıl araştırma konusuna giriş için bahsedilecektir. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım/Yayın, s. 404, İstanbul, 2009.

⁸ Mustafa Özkan v.d., *Yüksek Öğretimde Türk Dili*, Filiz Kitabevi, s. 595, İstanbul, 2001.

⁹ Vecihe Hatipoğlu, *Türkçenin Söz Dizimi*, TDK Yayınları, s. 154, Ankara, 1972; Kemal Yavuz-Kâzım Yetiş ve Necat Birinci, *Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri*, Bayrak Yayınları, s.159-161, İstanbul, 1996.

¹⁰ Hikmet Dizdaroğlu, *Cümle Bilgisi*, TDK Yayınları, s. 74, Ankara, 1976; A.N. Kononov, *Grammatika Turetskogo Yazıka*, Multilingual Yayınları, İstanbul, 1995.

Cümlelerin yapısal sınıflandırılması cümlelerin yapısı ile ilgilidir. Cümlelerin yapısına bağlı olarak cümleler basit, birleşik, bağlı ve sıralı cümleye ayrılır.

Türk dilinde birleşik cümleler M. Özkan v.d. göre dört tip görülür:¹¹

1. Girişik cümle;¹²
2. Şartlı cümle;
3. İç içe cümle;
4. Ki'li cümle.

1.1. Sıfat İşlevli Yan Cümleler

Türk dilinde niteleme işlevi gören dil bilgisel birimler arasında partisip türü kelimeler en ön sırada yer alır; sözü geçen birimlerden nitelemede en çok kullanılan partisip ekleri “an- / en-, r, ar-/er-, maz-/mez, dık-/dik-, mış-/miş-, acak-/ecek-, ası-/esi-” ekleridir. Bu ekler fiil köküne getirildiğinde partisipler elde edilir. Örneğin:

“Öpül-{esi}, at-{acak}, sev-{miş}, gör-{mez}.”

Partisiplerden sonra niteleme işlevini yaygın olarak yerine getiren diğer bir dil bilgisi birimi ise “ki” bağlacı ile oluşturulmuş birleşik cümledir.

1.2. Türk Dilinde Sıfat İşlevi Gören Yan Cümlelerin Üretici-Dönüşümsel ve Bağımsal Kuram ile Çözümlemesi

Türk dilinde birleşik cümlelerde bir temel cümle ile en az bir tane yan cümle bulunur. Yan cümle temel cümleye bağlaçlar ile ya da bağlaçsız olarak bağlanır. Bağlaçsız bağlama daha fazla gelişmiştir. A. Mehmedoğlu'na göre, içerisinde yer alan basit cümlelerden biri diğerine bağlı olan cümleye “bağımlı birleşik cümle” denir.¹³

Sıfat işlevli yan cümlelerin fiil kökenli ögesi partisip zaman ifade etmez, temel cümlelerin yüklemi zaman anlamına sahiptir. Söz konusu yan cümle Türk dilinde temel cümleden önce gelir. Örneğin:

“Türkçeyi seven kişi bu kitabı okumalıdır.”

- a) Kişi Türkçeyi sever.
- b) Kişi bu kitabı okumalıdır.

Yukarıda “seven” partisibi ile kurulmuş bir yan cümle ve bir de temel cümle yer alır. “a” ve “b”de yer alan cümleler ise birleşik cümle kurulmadan önceki dil bilgisel düzlemi gösteren derin yapıya sahip basit cümlelerdir ve “kişi” kelimesi her iki cümlede de özne görevindedir. Taşınım-dönüşüm işlemi sonucunda “a” ve “b” basit cümlelerinde ortak öge olan

¹¹ Mustafa Özkan v.d., *a.g.e.*, s. 588, 2001.

¹² Türk dilinde yan cümlelerin yaptığı niteleme işlevi en yaygın olarak “partisip” ile kurulan girişik cümleler ve “ki” bağlaçlı cümleler tarafından yerine getirilir. Bu çalışmanın konusu söz konusu dil bilgisi yapıları çerçevesinde sınırlandırıldığından sadece konu ile ilgili açıklamalar ve tanımlar yer alacaktır.

¹³ Alâeddin Mehmedoğlu, “Bağımlı Birleşik Cümle Üzerine”, *Türk Dili*, Mart, s. 222, Ankara, (1999/567).

“*kişi*” kelimesinden bir tanesi düşerek derin yapıda boşluk bırakır. Sonra da niteleme işlevini yerine getiren “*seven*” partisibi yardımı ile her iki basit cümle birleştirilerek yüzey yapıda birleşik cümle meydana gelir:

“ <i>Türkçeyi seven bu</i> ”	kişi	<i>kitabı okumalıdır.</i> ”
Yan	Cümle	Temel Cümle

Görüldüğü gibi derin yapı “*a*” basit cümlesi yüzey yapıda birleşik cümle düzleminde yan cümleyi oluşturmuştur. “*kişi*” kelimesi yan cümlelerin öznesi iken, “*b*” basit cümlesinin oluşturduğu temel cümlede de “*Türkçeyi seven kişi*” özne öbeğinin bir unsurudur. Hem yan hem de temel cümlelerin ortak ögesi “*a ve b*” basit cümleleri düzleminde de olduğu gibi “*kişi*”dir.

Bağımsal dil bilgisi metodu ile cümle öğelerinin fiil tarafından belirlendiği kabul edilir.¹⁴ Cümlelerin fiiline sorulan sorular yardımı ile tüm öğeler belirlenebilir. Bu yüzden bu araştırmada da cümlelerin öğelerinin fiil tarafından belirlendiği ve idare edildiği görüşü benimsenmiştir. Cümle söz konusu metot yardımı ile yüzey yapıda şu şekilde öğelere ayrılır:¹⁵

“*Türkçeyi seven kişi bu kitabı okumalıdır.*”

Yüklem görevinde olan “*okumalıdır*” fiildir. Bu yüzden cümlelerin diğer tüm öğelerini o belirler ve yönetir:

(kim?) okumalıdır: Türkçeyi seven kişi (özne);

(neyi?) okumalıdır: bu kitabı (belirtili nesne).

Hemen yukarıda görüldüğü gibi “*oku-*” fiili kendine bir özne öbeği ile belirtili nesne ögesi olan kelime grupları bağlamıştır.

1.3. Türk Dilinde Sıfat İşlevi Gören Yan Cümlelerin İşlevsel Dil Bilgisi Açısından Çözümlemesi

Türkçeye özgü bir söz dizimi özelliği olarak cümlelerin anlam vurgusu yüklemden önce gelir. Her zaman bağlı olan cümle birimi önce, bağlanılan cümle birimi ise sonra gelir. Bu bağlamda partisipli yan cümle temel cümleden önce gelir.

Sıfat işlevi gören yan cümle, Türk dilinin en önemli sentaks kurallarından birine uyar: Türkçede yardımcı unsur önce, esas unsur sonra gelir. Söz konusu yan cümle ve sahip olduğu niteleme işlevi yardımcı unsur olduğundan önce, nitelenen öge ise esas unsur olduğundan sonra gelir:

“*Bugün halkımızı yöneten güç demokrasidir.*”

Yukarıda Türk dilinde verilen örnek incelendiğinde niteleme işlevli “*bugün halkımızı yöneten*” partisip kelime grubunun, temel cümlelerin öz-

¹⁴ Bağımsal kuram hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: L. Tesnière, *Elements de syntaxe Structurale*, Klincksieck edn., Paris, 1959.

¹⁵ Cümle öğeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: “Alâeddin Mehmedoğlu, Türkiye Türkçesinde Cümle Öğelerine Yeni Bir Bakış”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 142, Ocak-Şubat, s. 171-182, İstanbul, 2003.

nesi olan “güç” kelimesini nitelediği tespit edilir. Yan cümle temel cümleden ve nitelediği kelimedenden hemen önce gelmiştir. Bu yüzden yan cümle “a”, nitelenen öge “b” ve temel cümle “c” olarak adlandırıldığında Türk dilinde şu söz dizim formülü partisip kelime grubu ile kurulan cümlelerde ortaya çıkar:

Partisip kelime grubu ile oluşturulmuş birleşik cümle= $a \rightarrow b+c$.

1.3.1. Türk Dilinde Sıfat İşlevi Gören Yan Cümlelerin Anlamsal Nitelikleri Açısından Çözümlemesi

Sıfat işlevi gören yan cümleler de niteleme sıfatları gibi adları niteler. Bu yüzden söz konusu niteleme işlevli yan cümleler de, anlamsal açıdan Engin Yılmaz'ın niteleme sıfatlarını ayırdığı gibi ayrılabilir:¹⁶

1. Duyularımıza/algılarımıza dayalı nitelikleri bildiren niteleme işlevli yan cümleler:

a. Görme duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme işlevli yan cümleler:
“Yürüyen çocuk durdu.”

Niteleyen ad

Nitelemenin anlamı: “görme”.

Kullanım düzlemindeki anlamı: “gerçek olay”dır.¹⁷

b. Renk bildiren niteleme işlevli yan cümleler:

“Kırmızı giyen kız köşede dikiliyor.”

Niteleyen ad

Nitelemenin anlamı: “renk ve görme” kavramları.

Kullanım düzlemindeki anlamı: “gerçek olay”dır.

c. Biçim bildiren niteleme işlevli yan cümleler:

“Ağaçsız bırakılmış bu yer çoraktır.”

Niteleyen nitelenen

Nitelemenin anlamı: “biçim ve görme” kavramları.

Kullanım düzlemindeki anlamı: “gerçek olay”dır.

d. Tat alma duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme işlevli yan cümleler:

“Şeker gibi yenen karpuz burada satılır.”

Niteleyen ad

Nitelemenin anlamı: “tat”.

Kullanım düzlemindeki anlamı: “gerçek” değildir.

e. Dokunma duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme işlevli yan cümleler:

¹⁶ Engin Yılmaz'ın niteleme sıfatlarına anlamsal yönden uyguladığı tasnif, bu araştırmada sıfat işlevli yan cümlelere uygulanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Yılmaz, *Türkiye Türkçesi'nde Niteleme Sıfatları*, Değişim Yayınları, s. 69-71, İstanbul, 2004.

¹⁷ Örnek cümlelerde kullanılan anlamsal incelemede A. Gencer'in sunduğu modelden yararlanılmıştır: Bkz. Ayşe Gencer İplikçi, *Tarık Buğra'nın Öykülerindeki Niteleme Sıfatları*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, s. 6, Denizli, 2009.

“Elde tutulan şu bilgisayar düşebilir.”

Niteleyen Nitelenen

Nitelemenin anlamı: “*görme ve dokunma*”.

Kullanım düzlemindeki anlamı: “*gerçek olay*”dır.

f. Koku alma duyusu ile ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatları:

“Leş gibi kokan hayvanlar yıkanmalıdır.”

Niteleyen ad

Nitelemenin anlamı: “*koku alma*” kavramı.

Kullanım düzlemindeki anlamı: “*gerçek*” değildir.

2. Bilincimize/sezgilerimize dayalı nitelikleri bildiren niteleme işlevli

yan cümleler:

a. Ölçü bildiren niteleme işlevli yan cümleler:

“Üç hamlede yapılacak mat var.”

Niteleyen ad

Nitelemenin anlamı: “*sezgisel ve ölçü*”.

Kullanım düzlemindeki anlamı: “*gerçek değil*”dir.

b. Durum bildiren niteleme işlevli yan cümleler:

“Üniversiteyi bitirdim. Daha gidilecek çok yolum var.”

Niteleyen Nitelenen

Nitelemenin anlamı: “*sezgisel, durum ve ölçü*”.

Kullanım düzlemindeki anlamı: “*gerçek değil*”dir.

c. Özgünlük bildiren niteleme işlevli yan cümleler:

“Bomboş duran ev kiraya verilmelidir.”

Niteleme ad

Nitelemenin anlamı: “*görme, duyma, durum ve özgü olma*”.

Kullanım düzlemindeki anlamı: “*gerçek olay*”dır.

d. İnsanlara özgü karakter özellikleri bildiren niteleme işlevli yan cümleler:

“Namushu yaşayan insanlar yüzlerinden belli olur.”

Niteleyen Nitelenen

Nitelemenin anlamı: “*sezgisel, durum, insanlara özgü karakter özelliği olma*”.

Kullanım düzlemindeki anlamı: “*gerçek olay*”dır.

e. İnsanlara veya hayvanlara ait fiziksel özellikleri bildiren niteleme işlevli yan cümleler:

“Şişman doğmuş bebekler obez olabilir.”

Niteleyen ad

Nitelemenin anlamı: “*görme, duyma, durum, insanlara özgü fiziksel özellik*”.

Kullanım düzlemindeki anlamı: “*gerçek olay*”dır.

1.3.2. Türk Dilinde Sıfat İşlevi Gören Yan Cümlelerin Kullanım Amaçları Açısından Çözümlemesi

İşlevsel dilbilimin kullanım düzlemi bakımından niteleme işlevli yan cümleleri çözümleyebilmek için, söz konusu cümlelerin kullanım amaç-

larını tespit etmek gereklidir. Kullanım amaçları ve çözümlemesi şu şekilde yapılabilir:

1.3.2.1. Ayırma

Sıfat işlevi gören yan cümleler, temel cümlede nitelenen kelimeye, yapısında bulundurduğu cümlelerin öğeleri ile ek bir anlam verirler ya da onu aynı türden olan diğer adlardan ayırırlar:

“Türkçeyi seven kişi bu kitabı okumalıdır.”

“kişi” kelimesi *“Türkçeyi seven kişi”* yan cümlesinde diğer kişilerden *“Türkçeyi seven”* iletisinin temel cümleye kattığı anlam ile ayrılmıştır. Böylece söz konusu cümlede ayırma anlamsal işlevi ile temel cümlelerin anlamında bir daralma söz konusu olmuştur: *“Türkçeyi seven kişi”* iletisi ile *“bu kitabı okuması gerekenler”* kümesi sınırlandırılmıştır. Cümlelerin anlam vurgusu *“okumalıdır”* yükleminden önce gelen *“bu kitabı”* öbeği üzerindedir. İletiyi ileten kişi *“oku-”* eylemine kullanım düzleminde *“gereklilik”* anlamı eklemek istediğinden dil bilgisi düzleminde eylem *“malı-”* kipini almıştır.¹⁸

1.3.2.2. Ek Nitelik Katma

“Çenesi çok kuvvetli olan sırtlan besin zincirinde en ön sıralarda yer alır.”

Bu örnekte *“çenesi çok kuvvetli olan”* partisipli kelime gurubu *“sırtlan”* kelimesini sağ tarafına alarak nitelemektedir. Yan cümlelerin iletisi *“sırtlan”* ögesine diğer sırtlanlardan ayırıcı ek bir sınırlama koymaz. Sadece yan cümle niteleme işlevini yerine getirmek sureti ile temel cümleye ek bir anlam katmıştır. Söz konusu cümlede anlam odağı kullanım düzleminde *“en ön sıralarda”*dır. Cümlede genel bir ileti iletilmek istendiğinden geniş zaman kipi kullanılmıştır: al+(ı)r.

1.3.2.3. Belirtme ve Özdeşlik

Metin düzleminde partisipli yan cümlelerin nitelediği öge ilk kez kullanıldığı bağlamdan sonra ikinci kez kullanıldığında, nitelenen ögeyi belirten ek bir kelime kullanılır:

“Türkiye’nin seçtiği yeni vekiller görevlerine başladılar. Her gün çalışacak söz konusu vekillerden halk çok şey beklemektedir.”

Yukarıda yer alan örnek cümlede niteleme işlevli ilk yan cümle olan *“Türkiye’nin seçtiği yeni vekiller”* iletisinin anlam vurgusu şu şekildedir:

a. *“Türkiye yeni vekilleri seçti.”*

Bu anlam vurgusu ikinci kez kullanım düzleminde geçtiğinde *“belirtme”* ve *“özdeşlik”* meydana gelir:

b. *“Her gün çalışacak söz konusu vekillerden halk çok şey beklemektedir.”*

¹⁸ *“ayırma”, “belirtme ve özdeşlik”* ve *“ek nitelik katma”* kavramlarını tespit ederken şu çalışmadan yararlanılmıştır: söz konusu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Ş. Ozil ve F. Akerson, 1998, s: 133,134.

“söz konusu vekiller” ile “a” örneğinde yer alan “yeni vekiller” kastedilmiştir. Böylece “söz konusu” iletilisi ile “belirtme”, “Türkiye’nin seçtiği yeni vekiller = söz konusu vekiller” anlam eşitliği sayesinde de “özdeşlik” kavramları meydana gelir.

Sonuç

Eş zamanlı planda çağdaş Türk dilinde yer alan niteleme işlevli partisip kelime grubunun oluşturduğu yan cümleler üzerine yapılan bu araştırmada, üretimsel-dönüşümsel, bağımsal çözümlemeler ve de işlevsel dilbilim akımına bağlı işlevci dil bilgisi yöntem verilerinden faydalanılması ile elde edilen bulgular sonucunda teorik olarak ve kullanım düzleminde vardığımız sonuçlar şu şekildedir:

1. Türk dilinde yüzey yapıda birleşik cümlede yer alan sıfat işlevi gören yan cümlelerin çözümlemesini yapabilmek, kullanım düzlemindeki yerini belirleyebilmek ve anlamsal niteliklerini tespit edebilmek için söz konusu cümle yapısından bir düzlem geriye gitmek gerekir. Bu da derin yapıli basit cümle düzlemidir. Öncelikle birleşik cümleyi oluşturan basit cümlelerin anlamsal ve yapısal çözümlemesini yapmak gerekir. Sonra da taşınım-dönüşüm işlemi sonucunda ortaya çıkan yüzey yapıli birleşik cümlelerin niteleme işlevli yan cümlesinin kullanım düzlemindeki kullanım amaçları olan “ayırma”, “ek nitelik verme”, “belirtme ve özdeşlik” tespit edilir ve çözümlemeleri yapılır.

2. Türk dilinde sıfat işlevli yan cümlelerde niteleyen kelime ile nitelenen öge arasında bulunan söz dizimsel bağ, söz konusu kelimelerin şeklinin değişmemesi ve kelimelerin düzeni (niteleyen + nitelenen) üzerine kuruludur. Meydana gelen nitelemenin yönü Türk dilinin dil tipolojisi açısından sola doğru budaklanan bir dil olduğunu ortaya koyar. Niteleme işlevli yan cümle ile nitelediği öge olan bir ad veya çeşitli kelime öbekleri arasında yer alan anlamsal ilişki iki ana grup halinde çözümlenebilir:

a. Duyularımıza/algılarımıza dayalı nitelikleri bildiren niteleme işlevli yan cümleler; b. Bilincimize/sezgilerimize dayalı nitelikleri bildiren niteleme işlevli yan cümleler.

3. Çalışmanın konusu olan sıfat işlevli yan cümleler var olan genel bir iletiyi daraltır (Derin yapıda olan iki basit cümlede ortak olan öğelerden biri, taşınım-dönüşüm olarak adlandırılan dilbilimsel süreç sonunda yüzey yapıda olan birleşik cümle düzlemine geçerken düşer ve arkasında boşluk bırakır) ve yeni bir kavram ortaya koyar. Bu yeni kavram artık hem sıfat işlevli yan cümlelerin hem de temel cümlelerin içindedir.

4. Türk dilinde birleşik cümlede esas iletinin içinde ek ya da tamamlayıcı bir ileti söz konusu olduğunda niteleyen partisip kelime grubu önce nitelenen ad ise hemen sonra gelir. Türk dilinde şu söz dizim formülü partisip kelime grubu ile kurulan cümlelerde ortaya çıkar: Partisip kelime grubu ile oluşturulmuş yüzey yapıli birleşik cümle = a → b+c.

5. Türk dilinde yan cümlede en çok kullanılan niteleme işlevi gören dil bilgisel birimler partisip ile kurulan kelime grubudur. Nitelemede en çok kullanılan partisip ekleri “an-/en; r-, ar-/er-; maz-/mez-; dık-/dik-; muş-/miş-;

acak-/ecek-; *ası-/esi-* ekleridir. Yan cümle kuran partisipleri elde etmek için söz konusu ekleri fiil köküne getirmek gerekir. Diğer sıfat işlevli yan cümle şekilleri “*ki*” bağlaçlı birleşik cümleler hariç yaygın olarak kullanılmaz.

6. Çalışma için yapılan kaynakça çalışmasından çıkan diğer önemli bir sonuç da şudur: Türk dili üzerinde (özellikle söz dizim ve kullanım düzlemi) çağdaş dilbilimsel metotlar ile Türkiye Türkçesi ile yapılmış çalışma sayısı bir hayli azdır. Bu yüzden saha araştırmacılarının bu konuya yönelmesi gerekir. Yapılmış olan bu çalışmanın gerek metot olarak, gerek ise Türk dilinde yer alan sıfat işlevli yan cümlelerin niteleme, söz dizim ve sonrası üzerine olması özellikleri ile daha sonraki araştırmalar için öncü ve yol gösterici işlevlerini yerine getirmesi beklentimizdir.

7. Dünyada algılanan aynı oluşun veya durumun farklı diller tarafından nasıl dil düzlemine getirildiği olgusu çok önemlidir. Bu bağlamda, dil düzleminde ayrılıklar olduğu görülür. Söz konusu ayrılıklar içinde dil bilimsel araçlar ikincil derecede önemlidir (Türk dilinde partisipler ya da bağlaçlar yardımı ile niteleme ilişkileri verilir ve iki cümle bağlanır). Birincil derecede önemli olan ise söz konusu dil bilimsel araçların dilde kullanımıdır (kullanım amacı, kullanımın gerçekleştiği yer, ortam, zaman ve kişilerin üstlendiği sosyal rol).

Kaynaklar

- Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, TDK, Ankara, 2007.
- Chomsky, N., *Syntactic Structure*, London, The Hague, Paris, Mouton & Co., 1957.
- Chomsky, N., *Aspects of the Theory of Syntax*, Massachusetts: M.I.T Pres, 1965.
- Chomsky, N., *Lectures on Government and Binding*, Dordrecht, Foris, 1981.
- Chomsky, N., *Knowledge of Language: Its Nature Origin and Use*, Praeger Publisher, New York, 1986.
- Chomsky, N., *The Minimalist Program*, MIT Press, Cambridge, 1995.
- Dik, S.C., *The Theory of Functional Grammar*, Dordrecht, Foris, 1989.
- Dizdaroğlu, Hikmet, *Tümce Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 1976.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım / Yayın, İstanbul, 2009.
- Gencer İplikçi, Ayşe, *Tarık Buğra'nın Öykülerindeki Niteleme Sıfatları*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Denizli, 2009.
- Hatipoğlu, Vecihe, *Türkçenin Sözdizimi*, TDK, Ankara, 1992.
- Kononov, A.N., *Grammatika Turetskogo Yazıka*, Multilingual Yayınları, İstanbul, 1995.
- Mehmedoğlu, Alâeddin, “Türkiye Türkçesinde Cümle Öğelerine Yeni Bir Bakış”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 142, İstanbul, 2003.
- Mehmedoğlu, Alâeddin, “Bağımlı Birleşik Cümle Üzerine”, *Türk Dili*, S: 567, Mart 1999.
- Ozil, Şeyda ve F. Akerson, *Türkçede Niteleme*, Simurg, İstanbul, 1998.
- Özkan, Mustafa v.d., *Yüksek Öğretimde Türk Dili*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2001.
- Tesniere, L. *Elements de Syntaxe Structurale*, Klincksieck edn., Paris, 1959.
- Vardar, Berke, Güz, N., Huber, E., Senemoğlu, O., Öztokat, E., *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Yay., İstanbul, 1998.
- Yavuz, Kemal, Kazım Yetiş ve Necat Birinci, *Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri*, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1996.
- Yılmaz, Engin, *Türkiye Türkçesi'nde Niteleme Sıfatları*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2004.